

ur boken (häftet) "Forntida borgar på Omberg, Östergötland
av: Gustaf Adolf Hellman

Omberg. Följande beskrivning återger i vanlig skrift nämnda uppteckning om Rödgavel och Omma.

"Jätten Rödgavel, så kallad för sitt långa, röda skägg, bodde förr inte i grotta utan i kalkhögen på Siks ägor (SO om Omberg och närmast N om Heda kyrka). Han kom en gång från sjön (Vättern) efter en fisketur. På Stocklycke ängar (nedanför Hjässaborgen) fick han se drottning Omma dansa med sitt folk. Hon ägde berget. Rödgavel hade inte sett henne förut, ty han vågade inte ut i solskenet, den attan, då hade han runnit ihop till en sten. Men Omma, säger man, skulle varit gudlig, men kristen var hon väl inte, ty Kristus var väl inte född vid den tiden. Rödgavel såg på dansen och hade aldrig sett så grant förr. Han sprang hem och samlade sina kära och kom tillbaka över kvinnfolken som ett yrväder. De tog var och en av fröknarna men Rödgavel tog själva Omma och flög iväg med henne i grotta. Där började han att ha "kolifäjj" med henne. Men hon skämdes förstas att tycka om den röde fulingen. Och trolla det kunde hon nog en del, så hon kunde freda sig ur klorna på den fulingen. Hon klagade över värmen i grottan och bad jätten glänta något på dörren för att få lite frisk luft. När han gjorde det, så skapade hon om sig till en dimma, som rann ut över Hästholmsviken, tills hon kom fram till kvarnen. Där steg hon upp för Alebäcken, som kallas så, förbi Alvastra ända upp i Tåkern. Där stannade hon, ty jätten vågade inte dit, ty då drunknade han i Dagsmosse. — Hon sörjer allt sitt granna Berg. Efter en solskensdag kring Hjässan, kan man se under påföljande natt, hur det kommer liksom folk upp ur Tåkern; det är Omma och hennes fröknar, som går upp på berget vid Höjeliden och fortsätter fram till Stocklycke. Ty om natten vågar hon inte komma förbi Röd-gavels grotta, för då tog han nog henne igen. Men på morgonsidan, när solen håller på att rinna upp, då drar hon sig över sjön förbi Hästholmen och opp till Tåkern. Då kan man se fullt tydligt, att det är kvinnfolk, som är ute och går på vattnet, ty kjolarna släpar i vattnet efter dem."

Namnet Omberg kan naturligtvis vara mycket gammalt i denna äldsta östgötabygd. Tolkningen av namnet Om- eller Ommaberg som ett ångans, dimmans eller rökens berg skedde tidigast under 1800-talets förra hälft. Anders Värmes från 1800-talets senare hälft återgivna berättelse torde ge en mycket god uppfattning om att Omma framställs som den förkroppsligade dimman. Omma måste väl närmast tolkas som ett väsenlikt naturfenomen, en i mänsklig form utbildad mytgestalt. I uppteckningen framstår hennes uppkomst och väsen i lika tydlig form som myten torde ha haft, när den en gång skapades. Och att det sannolikt måste röra sig om ett sinnligt kärleksförhållande mellan Omma och jätten anges klart i sagesmannen Värmes något grova men på samma gång skämtsamma framställning. Frågan om hur långt tillbaka i tiden namnet Omberg går och sålunda hur länge föreställningen om dimbergets ägarinna, mytfiguren Omma, liksom bergets härskare, en jätte, hållits vid liv genom gångna generations-

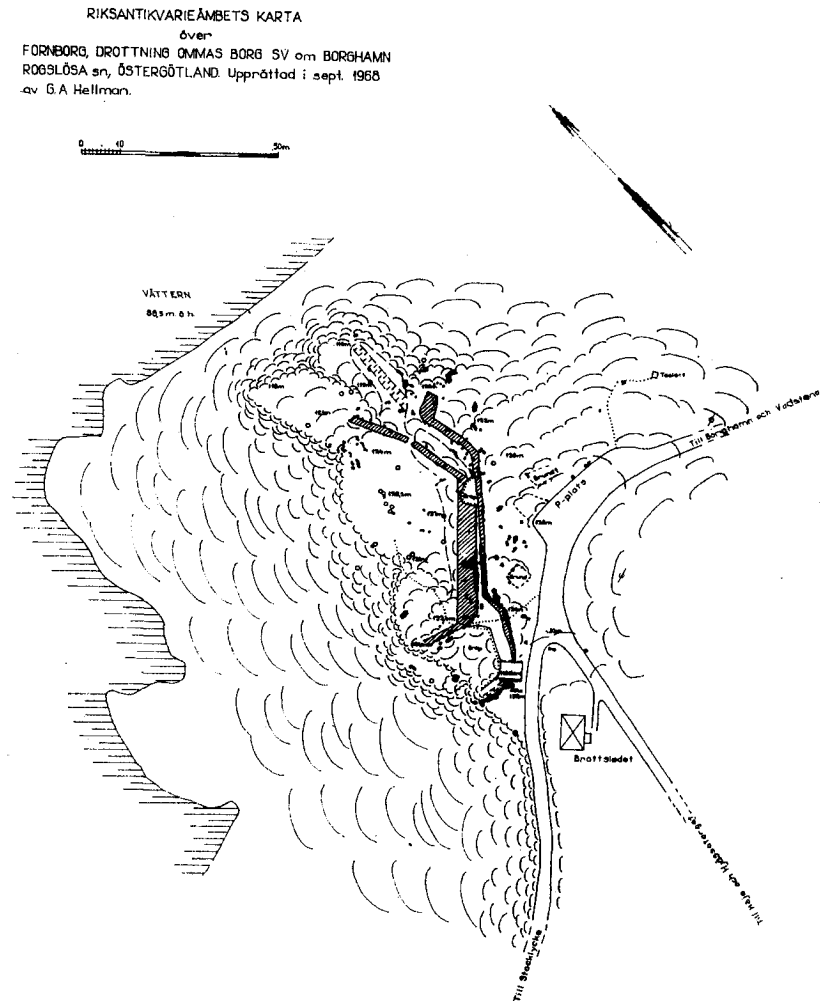

Fig. 7. Drottning Ommas borg på Ombergs nordspets har skyddsmurarna i huvudsak riktade mot öster och nordost. I övriga riktningar har de branta sluttningarna mot Vättern erbjudit tillräckligt skydd. Karta upprättad 1968 av författaren

växlingar måste åtminstone tills vidare lämnas öppen. Ur rent språklig synpunkt har väl huvudsakligen med utgångspunkt från en omfattande sagolitteratur den tanken framskyttat, att Omma skulle ha anor från århundradena närmast efter den under 400—500-talen framträdande mera stabilt förankrade bebyggelseutvecklingen.

Några smärre anteckningar huvudsakligen från 1800-talets förra hälft med anknytning till Omberg och dess forntida borgar lämnas i det följande. Ama eller Omma hade icke blott sin boning eller slott anvisat till Borguddens fornborg vid Ombergs nordända, utan hennes gravplats ansågs ligga på Hjässans krönparti. En annan uppgift antyder att mitt på Ombergs högsta spets, kallad Hjässan, låg förr en av landets småkungars grift. På slätten däromkring var upprest ett sjömärke för sjöfarande på Vättern. Här bredvid fanns en inhägnad plan med bänkar och ett bord, på vars stenskiva, som förr betäckt nämnda grift, en mängd besökare tecknat namn och årtal. I Rogslösa kyrka, byggd av täljsten, skall, som det kuriöst nog uppges, en stor ornerad kyrkdörr blivit hithämtad från en borg på Omberg. Svarta berget eller eventuellt Mörkahålkärret N om Hjässaborgen har så djupa vattenhål, liknande välvda källrar, att de kan med båt befaras; en av dem kallas Fläskhälet, emedan allmogen vid polackernas anfall under konung Sigismund år 1598 skall här ha gömt sina matvaror. — Åtskilliga källor anges framrinna här och var ur berget. Vid Stora Korsrödjan, ca 2 km norr om Borggårdens fornborg, den mellersta på Omberg, framväller Helig- eller Hällekällan, en gammal offerkälla. — Enligt Kongl. Skrivelse den 19 september 1827 blev en del av Dagsmosse föreslagen till ersättning åt de hemmansägare och boställsinnehavare, som från uråldriga tider haft rätt till bete och skog i den forna Ombergs djurgård. Denna djurgård omfattade bl.a. största delen av Omberg.

Antalet forntida borgar i vårt land uppgår till omkring 1 000 enligt riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. För Östergötlands del är antalet av dessa fornborgar ca 125. Preliminära undersökningar av några östgötska fornborgar visar, att de synes ha varit i bruk tidigast under 400—500-talen e. Kr. Det torde vara svårt att avgöra en fornborgs första anläggningstid. I många fall har fornborgar under hand förbättrats och ofta blivit tillbyggda i ett eller annat avseende. Förmodligen har en del fornborgar tillkommit under senare delen av vår forntid. Tydligt har också några tagits i bruk även under historisk tid.

Sammanfattningsvis skulle man kunna tänka sig, att Ombergs tre forntida borgar anlades ungefär samtidigt, närmast under folkvandringstiden, förslagsvis omkring år 500. Bebyggelsens utveckling och omfattning framför

allt under denna tid har klart konstaterats genom de talrika bygravfälten, som registrerats vid terränggranskningen i samband med den angivna fornminnesinventeringen. Hela Omberg—Tåkernbygden kom att bilda en mäktig organisation, vars främsta uppgift sannolikt blev att ordna ett starkt försvarssystem. Tre platser på Omberg blev utslagsgivande vid den planläggning, som avsåg att dels skapa ett skydd för allt levande och för övrigt allt av värde inom denna bygd, dels att från dessa befästa platser genom utfall störa och hindra inkräktarnas framfart och förstörelselusta.

Fornborgen på Hjässan med sin stora omfattning var väl utan tvivel den mest betydelsefulla. Möjligen bildade det nedanför liggande Hjässatorget en samlingsplats, när de olika "försvarsgrenarna" skulle träda i funktion. — Borguddens forntida borg, den s.k. drottning Ommas borg längst i N torde väl, utom att vara ett allmänt skydd, framför allt haft till uppgift att till varje pris söka hindra inkräktarna att denna väg tränga in på berget. — Fornborgen Borggården, något undangömd inne på berget, skulle väl huvudsakligen bevaka en inkräktares inträngande vid den s.k. Höjeliden. Vissa iakttagelser tyder på att denna forntida borg kan ha upptagit vissa byggnadsanläggningar eller i varje fall något slag av träkonstruktioner. En dylik förmodan kan endast klarläggas vid en undersökning.

Litteratur

- Haefner, Aug., Anders Värms historier. Sägner från Vätterns kust, upptecknade år 1878. Här återges "Rödgavel och Omma". Svenska Landsmål 1912, ny serie, häfte 2. Stockholm 1913.
- Nerman, Birger, Ömbärg och Omma och Bil. D. En uppteckning om Omma. Språkvet. Sällsk. i Uppsala Förhandlingar, 1910—12. Uppsala 1913.
- Tuneld, Eric, Geografi öfver Konungariket Sverige. Östergötland och där angiv. litt. Stockholm 1831.